

Herstoria. Autorki i bohaterki tekstów kultury

Wprowadzenie

W kulturze Europy Środkowo-Wschodniej, a zwłaszcza na jej arenie literackiej i artystycznej, działało (i nadal działa) wiele wybitnych pisarek, malarek, rzeźbiarek, ale też często bezimiennych aktywistek społecznych i reformatorek. O niektórych z nich – z powodów politycznych, społecznych i kulturowych – przez dziesięciolecia starano się zapomnieć, czy wręcz celowo marginalizowano ich rolę. Ich dokonania zostały więc ponownie odkryte stosunkowo niedawno, inne zaś wciąż stanowią otwarte pole badawcze bądź czekają na odmitologizowanie.

Wyjątkową rolę kobiet w kulturze regionu dostrzegało wielu badaczy, myślicieli i pisarzy. Jeden z nich, Wasyl Janowski, rosyjski emigrant „pierwszej fali” należący do tzw. niezauważonego pokolenia, we wspomnieniach *Pola Elizejskie* (1983) podkreślał szczególne znaczenie roli kobiety w historii Rosji. Zwracał uwagę przede wszystkim na jej siłę oraz zdolność przetrwania, twierdząc, że to właśnie kobieta przez wieki „odstraszała wewnętrznych i zewnętrznych wrogów, budowała koszary i metro, karmiła prosięta w bani, pracowała w ogrodzie pomiędzy dwoma ponadwymiarowymi zmianami, uczyła dzieci mądrości Lenina i torturowała białogwardzistów w czasie wojny domowej”¹. Kończąc swe rozważania, autor konkludował: „udział kobiety w historii każdego narodu jest cechą specyficzną. Rola kobiety i mężczyzny w różnych kulturach jest odmienna. I to jest nowe pole dla badacza”².

¹ В. Яновский, *Поля Елисейские. Книга памяти*, Нью-Йорк 1983, s. 167 (tłum. własne).

² Ibidem.

Ostatnie zdanie nieco straciło dzisiaj na aktualności, owo pole nie jest już bowiem całkowicie nowe, ciągle jednak wymaga badań i analiz.

Silna obecność kobiet w tekstach kultury, będących „zachowywanym, przekazywanym i wzbogacanym przez kolejne pokolenia, zobiektywizowanym wynikiem współdziałania i twórczej aktywności wielu pokoleń, zdolnym do rozprzestrzeniania się i rozwoju”³, przyczyniła się do kształtowania wzorców kulturowych ich postępowania. Tradycyjne role kobiet w społeczeństwie z czasem przekształciły się w stereotypy m.in. troskliwej matki i wiernej żony, gospodyni domowej, zabiegającej o dobro męża i dzieci, co z kolei pociągnęło za sobą stereotypizację oczekiwań wobec nich. W tym ujęciu „prawdziwa” kobieta powinna być czuła, wrażliwa, empatyczna, dobra, a zarazem pasywna, uległa, zależna od mężczyzny⁴.

Oddawana do rąk Czytelnika monografia jest drugą publikacją w serii „Interkulturowość Europy Środkowo-Wschodniej” poświęconą kobietom. Stanowi ona zarazem oryginalną pracę zbiorową badaczy reprezentujących różne dziedziny refleksji humanistycznej (kulturoznawstwo, literaturoznawstwo, językoznawstwo, filozofię i sztukę, historię i etnologię) z wielu uczelni oraz ośrodków naukowych Europy Środkowo-Wschodniej, zdecydowanych włączyć się w dyskusję na temat miejsca kobiet w kulturze regionu.

Podejmują oni zróżnicowaną, ale istotną i aktualną problematykę dotyczącą sytuacji i działalności kobiet w Europie Środkowo-Wschodniej, badając zjawiska oraz wydarzenia zarówno historyczne, jak i współczesne. Nie tylko przypominają sylwetki kobiet wybijających się ponad przeciętność, ale także przywołują aktualne lub nieznanne historie kobiecych ruchów społecznych i organizacji, analizują kobiece doświadczenia, jak również sposoby opowiadania kobiecych historii i kształtowania wzorców kobiecości.

Niniejszy tom został podzielony na cztery części: I. *Jak wychować Dziewczynkę?*, II. *Herstoria: (de)konstrukcja mitu*, III. *Litheralia: (nie)zwykle bohaterki tekstu kultury* i IV. *Respublica litheralia – kobiety (nie)przeciętne*, z których każda skoncentrowana jest na innym aspekcie problemowym. Autorzy prowadzą Czytelnika przez różne ujęcia związane z przewodnim zagadnieniem tomu – miejscem kobiet w kulturze Europy Środkowo-

³ Por. pojęcie: „tekst kultury” w: *Słownik pojęć i tekstów kultury*, red. E. Szczęsna, Warszawa 2002, s. 307.

⁴ Por. C.N. Macrae, C. Stangor, M. Hewstone, *Stereotypy i uprzedzenia. Najnowsze ujęcie*, tłum. M. Majchrzak, A. i M. Kacmajor, A. Nowak, Gdańsk 1999.

-Wschodniej, poprzez analizę ich osiągnięć, a także poprzez kreacje bohaterek w literaturze i kulturze.

Tak zasygnalizowana problematyka skłoniła nas do zastosowania nieco prowokacyjnie nazwanych ram analitycznych, by już same tytuły kolejnych części zachęcały do dyskusji. Wykorzystane w tym celu pojęcie „herstoria”, będące grą słów polegającą na wydzieleniu w angielskim słowie *history* zaimka osobowego rodzaju męskiego ‘his’ i zastąpieniu go zaimkiem osobowym rodzaju żeńskiego ‘her’, zostało wprowadzone już w latach 70. XX wieku, aby opisać feministyczną perspektywę w naukach historycznych, tzn. uwzględniającą w sposób szczególny dziejową rolę kobiet. W proponowanej w niniejszym tomie optyce zasięg pojęciowy herstorii został rozszerzony: obejmuje ona nie tylko analizę przeszłości i jej uwarunkowań, ale również historię pisaną na bieżąco – wydarzenia współczesne.

Pokusiłyśmy się o podobną grę słów w przypadku łacińskiego przymiotnika *litteralia* („literacki”). Zdecydowałyśmy się na ponowne zastosowanie angielskiego zaimka osobowego ‘her’, tym razem dla uzyskania swoistej hybrydy-stylizacji na termin łaciński – *litheralia*, co ma uwypuklić pierwiastek feministyczny w badaniach literaturoznawczych i kulturoznawczych. Podobny zabieg zastosowałyśmy do łacińskiego frazeologizmu *respublica litteralia* („rzeczpospolita literacka”, rozumiana jako wspólnota uczonych). Powstałe w ten sposób określenie *respublica litheralia* podkreśla znaczenie wkładu kobiet w rozwój historii intelektualnej regionu.

Pierwsza część tomu, **Jak wychować Dziewczynkę**, stanowi swoiste teoretyczne wprowadzenie do rozważań podjętych w dalszej części monografii. Autorkom zależy tu na prezentacji kulturowych uwarunkowań wizerunku kobiet.

Część tę otwiera tekst **Grażyny Mańkowskiej** *Jak wychować Dziewczynkę, czyli o baśniowych wzorcach kobiecości*, dotyczący procesów socjalizacji i ich wpływu na społeczne role płciowe oraz kulturowe wzorce zachowania. Na przykładzie filmowych (aktorskich i animowanych) adaptacji bajek autorka analizuje wzorce płciowe (wizerunki kobiet), z którymi mogą identyfikować się dziewczynki oglądające te filmy. Co istotne, badaczka wykracza poza charakterystykę typowych wyobrażeń księżniczki i dobrej wróżki, uwzględniając w analizie również nowe wizerunki kobiet, przełamujące kreowane przez bajki stereotypy.

Rozwinięciem tego wątku jest podjęte przez **Sabinę Walerię Światałę** *Odkrywanie polskich herstorii we współczesnej literaturze dla dzieci i młodzieży*, zawierające typologię herstoringu w publikowanych w Polsce tekstach

kierowanych do młodych czytelników. Charakterystyka zjawiska polega tu na analizie korelacji obrazu Polek i ich doświadczeń z przyjętymi strategiami narracyjnymi, strukturą tekstów oraz relacjami między zawartymi w nich faktami i fikcją.

W części drugiej **Herstoria: (de)konstrukcja mitu** zgromadzono artykuły poświęcone dyskursowi o roli kobiety w kulturze Europy Środkowo-Wschodniej. Kolejne rozdziały stanowią egzemplifikację aktywnych postaw kobiet, które burzą stereotypy tradycyjnych ról społecznych i są ukazane jako silne, aktywne działaczki w procesie kształtowania postaw jednostkowych i społecznych. Nie jest to jednak całkowite – niejako rewolucyjne – odrzucenie ról tradycyjnych, ale ich modyfikacja obrazująca umiejętne łączenie różnych ról.

W tym nurcie **Alina Kaltachenka** dokonuje w tekście *Інструкцыі і навучанні Ганны з Сангушкаў Радзівіл да свайго сына, Гераніма Фларыяна Радзівіла, падчас яго выезда за межы Вялікага Княства Літоўскага* analizy „instrukcji” – kodeksu postępowania, napisanego przez Annę z Sanguszków Radziwiłł dla syna Hieronima Floriana Radziwiłła, który w latach 1730–1735 podróżował poza granicami Wielkiego Księstwa Litewskiego. Instrukcje te stanowią więc nie tyle ważny element do badań literatury pedagogicznej XVIII wieku, co źródło do analizy aktywnej roli kobiet w kształtowaniu elit Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Aktywną postawę społeczno-kulturową pierwszej kobiety-wydawcy w Tiumeniu na Syberii przybliży **Natalia Dworcowa** w artykule *Людмила Высоцкая: польские истоки сибирской печатной книги*. Postać Ludmiły Wysockiej, wnuczki polskiego zesłańca politycznego, która odziedziczyła drukarnię po ojcu, Konstantym, i prowadziła ją przez 23 lata, rozpatrywana jest w szerokim kontekście historii czterech pokoleń polskiej rodziny Wysockich na Syberii, problemu specyfiki przedsiębiorczości kobiet na Syberii oraz literackiej i beletrystycznej wersji polsko-syberyjskich dziejów rodu Wysockich w powieści W.W. Kniaziewa *Деды*.

Wojciech Jerzy Górczyk w artykule *Maria Cecylia Krasieńska – wizytka warszawska. Działalność translatorska i wydawnicza klasztoru wizytek warszawskich w drugiej połowie XVII wieku* zapoznaje Czytelnika z biografią i dokonaniem Marii Cecylii Krasieńskiej (ok. 1643–1693), pierwszej polskiej tłumaczki i jednej z pierwszych Polek, których dzieła zostały opublikowane, organizatorki działalności translatorskiej i wydawniczej sióstr wizytek. Swe rozważania badacz sytuuje w kontekście refleksji na temat emancypacji klasztorów żeńskich po soborze trydenckim.

Bogata i zróżnicowaną działalność wybitnych przedstawicielek różnych dziedzin życia publicznego, kultury i sztuki, stawiających sobie za cel rozwój i promocję sztuki ludowej oraz rzemiosła w Galicji i za granicą omawia **Olena Kozakevych** w artykule *Роль жінок у розвитку промислу та мистецтва 1920–1930-х рр.: кооператив «Українське Народне Мистецтво» у Львові*. Zdaniem autorki działalność założonej w 1922 roku we Lwowie Spółdzielni „Ukraińska Sztuka Ludowa”, która angażowała kobiety, zachęcała je do indywidualnego rozwoju oraz promowała dzieła sztuki ludowej i rzemiosła, należy rozpatrywać jako czynnik kulturonośny, a – przede wszystkim – kulturotwórczy w okresie międzywojennym, inspirujący ukraińskie kobiety do aktywnego udziału w rozwoju sztuki i rzemiosła.

Inspirująca rola kobiet w kulturze i życiu społeczno-politycznym nie zmieniła się mimo upływu czasu, czego dowodzi tekst **Joanny Getki** „*Matki zmian*” i „*bojowniczi światła*”. *Kobieca twarz białoruskich protestów i kontrkultury*, który odnosi się do zupełnie innych realiów społeczno-politycznych. Mimo to podjęta przez badaczkę próba analizy wizerunku kobiet w kontrkulturze białoruskiej 2020 roku prowadzi do komplementarnych z poprzednimi tekstami wniosków. Zwracając uwagę na kobiecy wymiar wydarzeń w Białorusi oraz ukształtowanie się tam nowego obrazu kobiet, który podkreśla ich rolę konsolidacyjną w budowaniu wspólnoty oporu, Joanna Getka stwierdza zarazem, że kobiety stały się formacją kulturową świadomą swych ról, zarówno tych tradycyjnych, jak i nowych.

Autorki tekstów zamieszczonych w części **Litheralia – (nie)zwykłe bohaterki tekstu kultury** kontynuują rozważania na temat roli i uwarunkowań wizerunku kobiet w kulturze na podstawie przykładów zaczerpniętych z dzieł literackich.

W artykule *Bohaterki prozy życia w powieści „Czas kobiet” Jeleny Czyżowej* **Anna Stępiak** podejmuje refleksję na temat kobiet zmagających się z trudami codziennej egzystencji. Badaczka upatruje w wyróżnionej w 2009 roku Nagrodą Bookera powieści Czyżowej apoteozę zwykłych radzieckich (i wszystkich innych) kobiet, które zdolne są do niezwykłych poświęceń, gdy w grę wchodzi ochrona ich bliskich. Powieść ta – w opinii badaczki – stanowi hołd dla ich siły i solidarności, a zwłaszcza hołd dla samotnych matek.

W artykule *Portret George Sand w dramacie Jarosława Iwaszkiewicza „Lato w Nohant”*. *Od postaci literackiej do kreacji scenicznej* **Katarzyna Gędas** prezentuje nieco inną perspektywę, związaną z wielowymiarowością i niejednoznacznością realizacji Iwaszkiewiczowskiego portretu George Sand, uwikłanej w trzy życiowe role – matki, pisarki i byłej kochanki Chopina.

Owo uwikłanie można uznać za słowo klucz do rozważań **Martyny Kowalskiej** w artykule *Bohaterki „straconego pokolenia” (na materiale współczesnej prozy rosyjskiej)*. Na podstawie analizy prozy takich autorek, jak Olga Breining, Kristina Gepting, Anna Niemzer czy Irina Bogatyriewa, badaczka wyodrębniła kategorię nowego „straconego pokolenia” z perspektywy literaturoznawstwa („pokolenie 2000”) oraz aspekty socjologiczne, które wpływają na pojęcie straty w odniesieniu do pokolenia milenialsów.

Swoistą odpowiedzią na te problemy są wnioski wysunięte przez **Olenę Yurchuk** i **Oksanę Chaplinską** w tekście *«Три-же...» від Євгенії Кононенко, або життя, житло, жінка в збірці новел «Празька химера»*. Analizując zbiór nowel *Praska chimera* Eugenii Kononenko, żytomierskie badaczki doszukują się tam nawiązań do literatury angielskiej: przedmowy do eseju *Własny pokój* Virginii Woolf. Na tej podstawie wyciągają uniwersalne wnioski o potrzebie kobiety do posiadania własnej przestrzeni osobistej.

Ostatnia z części, zatytułowana *Respublica litheralia – kobiety (nie)przeciętne*, przybliży sylwetki kobiet zaangażowanych w życie naukowe lub kulturalne swojej epoki, których osobowość, działalność i/lub pionierskie dokonania przyciągały uwagę współczesnych i które pozostawiły trwałe ślady w kulturze i nauce Europy Środkowo-Wschodniej.

Zagmatwane losy współzałożycielki Towarzystwa Teozoficznego, która zyskała międzynarodową popularność jako wiodący teoretyk teozofii, przypomina **Agnieszka Szczap** w artykule *Fenomen Heleny Bławatskiej*. Badaczka stara się uchwycić fenomen tej niezwyklej i kontrowersyjnej postaci, którą – jak zauważa – zwolennicy uważali za oświeconego mędrca, a krytycy wyszydali jako szarlatanę, a której doktryny teozoficzne upowszechniły idee hinduistyczne i buddyjskie na Zachodzie oraz wpłynęły na rozwój prądów ezoterycznych.

Tetjana Kucyr swój artykuł *Українська традиційна вишивка: жіночий погляд на проблему вивчення, збереження та популяризацію* dedykuje badaczkom, które zainicjowały refleksję naukową nad tradycyjnym haftem ukraińskim jako samodzielnym zjawiskiem i odegrały ważną rolę w wykreowaniu go jako symbolu narodowego. Autorka wyznacza zarazem główne kierunki badań zapoczątkowanych na przełomie XIX i XX wieku, które są kontynuowane i rozwijane przez współczesne uczone.

Oddając do rąk Czytelnika niniejszą monografię, mamy nadzieję, że wpisze się ona w tradycję badań feministycznych dążących do przezwyciężenia zdefiniowanego kulturowo stereotypu roli kobiet, który nierzadko powoduje

ich „hamletyczne” rozdwojenie między oczekiwaniami społecznymi a ich własnym systemem wartości. Jej celem jest kontynuacja ważnego dyskursu naukowego nie dla poszukiwania podziałów i odrębności, ale ich przełamania.

Joanna Getka

Iwona Krycka-Michnowska

Bibliografia

- Ânovskij V., *Polâ Elisejskie. Kniga pamâti*, N'û-Jork 1983 [Яновский В., *Поля Елисейские. Книга памяти*, Нью-Йорк 1983].
- Macrae C.N., Stangor C., Hewstone M., *Stereotypy i uprzedzenia. Najnowsze ujęcie*, tłum. M. Majchrzak, A. i M. Kacmajor, A. Nowak, Gdańsk 1999.
- Słownik pojęć i tekstów kultury*, red. E. Szczęsna, Warszawa 2002.